

RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLARDA FISKAL NOMARKAZLASHTIRISH: ASOSIY MUAMMOLAR VA TAKLIFLAR

Lokayev Bekzod Sherkobilovich

Toshkent xalqaro universiteti, Stajor tadqiqotchi

Email: bekzodlokaev@gmail.com

Annotatsiya: Fiskal nomarkazlashtirish xarajatlar majburiyatlari va daromadlarni shakillantirish vakolatlarini markaziy hukumatlardan quyi bo'g'inlarga (viloyat, tuman kabi) o'tkazishni anglatadi. 1990-yillarning boshlaridan beri rivojlanayotgan mamlakatlarda nomarkazlashtirish islohotlari kengroq boshqaruv, demokratlashtirish va davlat sektorini modernizatsiya qilish kun tartibining bir qismi sifatida keng qo'llanilgan. Fiskal federalizm nazariyasi nomarkazlashtirish samaradorlikda, javobgarlikda va farovonlikda yutuqlar olib kelishini taxmin qilsa-da, empirik tadqiqotlarda aniqlangan natijalar turli xil va o'rganilayotgan hududning o'ziga xosliklariga bog'liqligicha qolmoqda. Ushbu maqola rivojlanayotgan mamlakatlarda fiskal nomarkazlashtirishning mavjud adabiyotlarga asoslangan tahlilini taqdim etadi. Nazariy va empirik tadqiqotlarga tayanib, u nomarkazlashtirishdan ko'zlangan natijalarga to'siq bo'ladigan asosiy fiskal, institutsional va siyosiy cheklovlarni aniqlaydi va ilmiy ishlarda taklif qilingan fiskal nomarkazlashtirish qoidalarini ishlab chiqish tavsiyalarini umumlashtiradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, zaif mahalliy daromad bazalari, cheklangan ma'muriy va texnik imkoniyatlar, vertikal fiskal nomutanosibliklar, yaxshi ishlab chiqilmagan hukumatlararo transfer tizimlari, makro-fiskal xavflarga uchrash va siyosiy iqtisodiy cheklovlar eng ko'p takrorlanuvchi muammolar hisoblanadi. Maqolada fiskal nomarkazlashtirish rivojlanish natijalarini yaxshilashga faqat mustahkam institutsional tizimlar bilan birga joriy qilinganda, samarali davlat moliyaviy boshqaruv tizimlari tomonidan qo'llab-quvvatlanganda va yaxshi ketma-ket islohotlar orqali bosqichma-bosqich amalga oshirilganda hissa qo'shishi mumkin degan xulosaga kelindi.

Tayanch so'zlar: fiskal nomarkazlashtirish, rivojlanayotgan davlatlar, fiskal federalizm, markaziy hukumat, mahalliy hukumat.

1. KIRISH

So'nggi 30 yillikda rivojlanayotgan mamlakatlarda fiskal nomarkazlashtirish davlat sektorini isloh qilish strategiyalarining asosiy elementiga aylandi. Nomarkazlashtirish 1990-yillarda demokratlashtirish jarayonlari, tarkibiy o'zgartirish dasturlari va boshqaruv va rahbarlarning javobgarliklarini yaxshilashga qaratilgan sa'y-harakatlar bilan bir qatorda muhim ahamiyat kasb etdi. Nomarkazlashtirishni qo'llab-quvvatlovchi tomonning ta'kidlashicha, fiskal vakolatlarni mahalliy hukumatlarga o'tkazish davlat xizmatlariga mahalliy imtiyozlar va sharoitlarni yaxshiroq aks ettirish imkonini berish orqali taqsimlashning samaradorligini oshiradi.

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi kabi xalqaro tashkilotlar xizmatlar ko'rsatishni yaxshilash, mahalliy hisobdorlikni kuchaytirish va inklyuziv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida fiskal nomarkazlashtirishni faol ravishda olg'a surmoqda (XVJ, 2018 va Jahon banki, 2019). Bunday hatti-harakatlar va turli natijalar muvaffaqiyatli fiskal nomarkazlashtirishning asosiy omillarini o'rganadigan akademik va siyosatga yo'naltirilgan tadqiqotlarning katta qismini yaratdi. Ushbu maqola rivojlanayotgan mamlakatlarda samarali fiskal nomarkazlashtirishga to'sqinlik qiluvchi asosiy muammolar bo'yicha mavjud tadqiqotlarni va ushbu muammolarni hal qilish uchun taklif qilingan tavsiyalarini tahlil qilish orqali ilmiy adabiyotga hissa qo'shadi. Maqoladan soha bo'yicha ilmiy izlanuvchilar va amaliyotchilar foydalanishi mumkin.

2. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda sohadagi mavjud adabiyotlarni tahliliy o'rganib chiqish orqali xulosalar qilindi. Xususan, xalqaro tashkilotlar tomonidan nashr etilgan akademik jurnal maqolalari, kitoblar va boshqaruv hisobotlari ko'rib chiqildi va foydalanilgan adabiyotlar qismida ro'yxati keltirildi. Manbalarni tanlash past va o'rta daromadli mamlakatlarda fiskal nomarkazlashtirishga qaratilgan bo'lib, ayniqsa daromadlarni taqsimlash, xarajatlarni nomarkazlashtirish, hukumatlararo fiskal munosabatlar, fiskal intizom va siyosiy iqtisodiy omillarga oid tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratildi. Tahlil fiskal federalizmga asoslangan klassik nazariy ilmlarni ham, mamlakatlararo ma'lumotlardan foydalangan holda olib borilgan so'nggi empirik tadqiqotlarni ham qamrab oladi. Nufuzli va keng iqtibos qilingan ishlarni yoritishni ta'minlash uchun asosiy ma'lumotlar bazalari va institutsional nashrlardan maqolalarni olishga harakat qilindi.

3. TADQIQOT NATIJALARI

Adabiyotlarda rivojlanayotgan mamlakatlarda fiskal nomarkazlashtirish samaradorligiga bir nechta o'zaro bog'liq to'siqlar aniqlangan.

Asosiy muammo – bu mahalliy hukumatlarning daromadlarni oshirish qobiliyatining zaifligi. Mahalliy hokimiyat organlari ko'pincha hukumatlararo o'tkazmalarga tayanadi, shu bilan birga mulk soliqlari va foydalanuvchi to'lovlari kabi o'z manbalaridan olinadigan daromadlar rivojlanmaganligicha qolmoqda (Bahl va Martinez-Vazquez, 2006). Ma'muriy zaifliklar, eskirgan soliq bazalari, cheklangan ijro etish imkoniyatlari va mahalliy soliqqa tortishga siyosiy qarshilik daromadlarning shakllanishini yanada cheklaydi.

Ikkinchi asosiy to'siq mahalliy darajada ma'muriy va texnik imkoniyatlarning cheklanganligi bilan bog'liq. Ko'pgina mahalliy hokimiyat organlarida yetarlicha malakali xodimlar, ishonchli moliyaviy boshqaruv tizimlari va byudjetlashtirish, xaridlar va loyihalarni amalga oshirish tajribasi yo'q. Ushbu imkoniyatlardagi kamchiliklar nomarkazlashgan xarajatlar samaradorligini pasaytiradi va xizmat ko'rsatish natijalarini tushiradi (Smoke, 2001).

Vertikal fiskal nomutanosibliklar ham keng o'rganilgan. Ko'pgina nomarkazlashtirish islohotlarida xarajatlar majburiyatlari daromad vakolatlariga qaraganda tezroq taqsimlandi, bu esa moliyalashtirilmagan jihatlar qolishiga va markaziy hukumat o'tkazmalariga haddan tashqari bog'liqlikka olib keldi (Bird va Vaillankourt, 1998). Bu nomutanosiblik mahalliy fiskal avtonomiyaga putur yetkazadi va hisobdorlik uchun rag'batlarni susaytiradi.

Hukumatlararo transfer tizimlarini yaxshi tashkil qilish nomarkazlashtirish natijalarini yanada yaxshiroq qiladi. Ixtiyoriy, oldindan aytib bo'lmaydigan o'tkazmalar (transferlar) mahalliy rag'batlarni buzishi, daromadlarni oshirishga qaratilgan sa'y-harakatlarni susaytirishi va mintaqaviy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Sohaning ilmiy adabiyotlarida shaffof transfer mexanizmlari va yaxshi ishlab chiqilgan muvozanatlash grantlarining muhimligi ta'kidlangan (Jahon banki, 2019).

Fiskal nomarkazlashtirish, shuningdek, mahalliy qarzlar zaif tartibga solingan taqdirda makro-fiskal xavflarni keltirib chiqarishi mumkin. Empirik dalillar shuni ko'rsatadiki, markaziy hukumatning kutilmalari mahalliy hukumatlar tomonidan ortiqcha qarz olishga turtki bo'lishi mumkin, bu esa qarzlarning to'planishiga va fiskal beqarorlikka olib keladi (XVJ, 2023).

Bundan tashqari, siyosiy-iqtisodiy cheklovlar ham muhim rol o'ynaydi. Markaziy hokimiyatning qarshiligi ko'pincha markazsizlashtirish islohotlarining chuqurligi va samaradorligini cheklaydi. Bu dinamika fiskal nomarkazlashtirish shunchaki texnik islohot emas, balki hokimiyat munosabatlari va institutsional rag'batlantirish bilan shakllangan chuqur siyosiy jarayon ekanligini ta'kidlaydi (Veingast, 2009).

4. MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlanayotgan mamlakatlarda fiskal nomarkazlashtirishning turlicha samaradorligi asosan fiskal federalizmning nazariy asoslaridagi kamchiliklar emas, balki institutsional va siyosiy cheklovlar bilan bog'liq. Samarali nomarkazlashtirish xarajatlar majburiyatlari va daromadlar vakolati o'rtasida ehtiyotkorlik bilan

muvoqlashtirishni talab qiladi, bu shaffof hukumatlararo fiskal kelishuvlar va ishonchli ijro mexanizmlari bilan amalga oshiriladi.

Mahalliy hukumatlarning o'z daromad manbalarini kuchaytirish markaziy siyosatning ustuvor yo'nalishi sifatida qaralmoqda. Shuningdek, ilmiy manbalarda yaxshi baholash tizimlarini, boshqaruvni va mahalliy soliqqa tortishni qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga olgan mulkni soliqqa tortish islohoti tez-tez ta'kidlanadi. Bundan tashqari, tenglikni buzmaydigan, yaxshi ishlab chiqilgan foydalanuvchidan to'lovlar undirish tizimi fiskal avtonomiyaga hissa qo'shishi mumkin.

Fiskal risklarni boshqarish mahalliy hukumatlarni milliy davlat moliyaviy boshqaruv tizimlariga integratsiyalashni talab qiladi. Bunga muvoqlashtirilgan buxgalteriya standartlari, muntazam auditlar, o'z vaqtida moliyaviy hisobotlar va aniq belgilangan qarz olish qoidalarini kiritish mumkin. Ko'plab tadqiqotlar nomarkazlashtirishda bozor intizomini ta'minlash va ma'naviy xavfni ya'ni, "baribir qutqarib qolishadi" degan ishonch bilan qarzga botishni oldini olish maqsadida ishonchli "yordam bermaslik" majburiyatlari muhimligini ta'kidlaydi.

Adabiyotlarda, shuningdek, bosqichma-bosqich va assimetrik nomarkazlashtirish strategiyalarining muhimligi ta'kidlangan. Mas'uliyatlar ma'muriy salohiyat va institutsional sifatning yaxshilanishiga muvofiq bosqichma-bosqich taqsimlanishi kerak. Sinov dasturlari, doimiy monitoring va baholash islohotlarni loyihalashni takomillashtirishga va amalga oshirish xavflarini kamaytirishga yordam beradi.

5. XULOSA

Ushbu maqolada rivojlanayotgan mamlakatlarda fiskal nomarkazlashtirish bo'yicha qilingan ilmiy adabiyotlar o'rganib chiqildi va kengroq tahlil qilindi. Ushbu o'rganishda zaif mahalliy daromad salohiyati, ma'muriy va texnik cheklovlar, vertikal fiskal nomutanosiblik, yaxshi ishlab chiqilmagan hukumatlararo o'tkazma (transfer) tizimlari, makrofiskal xavflarga duch kelish va siyosiy iqtisodiy muammolar kabi ko'p uchraydigan to'siqlar aniqlandi.

Dalillar shuni ko'rsatadiki, fiskal nomarkazlashtirish faqat kuchli institutsional doiralarga kiritilgan va puxta, izchil islohotlar orqali amalga oshirilgan taqdirdagina yaxshilangan boshqaruv, javobgarlik va rivojlanish natijalarini qo'llab-quvvatlashi mumkin. Shuning uchun siyosatchilar nomarkazlashtirishni barcha muammolarni bartaraf qiluvchi umumiy siyosat yechimi sifatida ko'rish o'rniga, joriy qilinayotgan joyga xos, bosqichma-bosqich va dalillarga asoslangan yondashuvlarni qo'llashlari kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bahl, R., Martinez-Vazquez, J., 2006. Fiskal nomarkazlashtirish ketma-ketligi. Jahon banki tadqiqoti.
2. Bird, R.M., Vaillankourt, F., 1998. Rivojlanayotgan mamlakatlarda fiskal nomarkazlashtirish. Kembrij universiteti nashriyoti.
3. Kanavire-Bakarreza, G., Martinez-Vazquez, J., Yedgenov, B., 2019. Fiskal nomarkazlashtirishning iqtisodiy o'sishga ta'sirini aniqlash. Jahon rivojlanish 127.
4. Xalqaro valyuta jamg'armasi, 2018. Fiskal nomarkazlashtirish. XVJ Xodimlarga yo'riqnoma qaydlari.
5. Xalqaro valyuta jamg'armasi, 2023. Mahalliy hukumat qarzi va fiskal xavflar. XVJ ishchi hujjati.
6. Martinez-Vazquez, J., Lago-Penas, S., Sakchi, A., 2017. Fiskal nomarkazlashtirishning ta'siri: So'rovnoma. Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali 31(4).
7. Oates, W.E., 1972. Fiskal federalizm. Harkourt Brake Jovanovich.
8. Oates, W.E., 1999. Fiskal federalizm haqida essey. Iqtisodiy adabiyotlar jurnali 37(3).
9. Smoke, P., 2001. Rivojlanayotgan mamlakatlarda fiskal nomarkazlashtirish: mavjud tushunchalar va amaliyot sharhi. UNRISD.
10. Weingast, B.R., 2009. Ikkinchi avlod fiskal federalizmi. Shahar iqtisodiyoti jurnali 65(3).
11. Jahon banki, 2019. Rivojlanayotgan mamlakatlarda nomarkazlashtirishni qayta ko'rib chiqish.